

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРЯДКУ МОБІЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Кутова Тетяна Родіонівна

*студентка 1 курсу факультету права, гуманітарних і соціальних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна*

Режим загальної мобілізації діє в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Якщо у 2022 році територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК і СП) мали справу з великим напливом добровольців, то наразі держава перейшла до більш системного та інтенсивного підходу для задоволення оборонних потреб. Ця зміна динаміки відбувається на тлі загострення ситуації на фронті, а також повідомлень про випадки свавілля під час мобілізаційних заходів, що здійснюються працівниками ТЦК і СП. Ключовим принципом, що має забезпечувати легітимність цього процесу, залишається верховенство права. Він зобов'язує всі органи державної влади, військового командування та громадян виконувати свої обов'язки виключно на підставі, в межах та у спосіб, визначені Конституцією та законами України.

У зв'язку з тривалою агресією ворога, спостерігається збільшення кількості адміністративних та кримінальних проваджень, пов'язаних з порушеннями військового обов'язку. Ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення – (далі – КУпАП) – порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку (наприклад, несвоєчасного оновлення даних або неявки за повісткою до ТЦК і СП (без поважних причин) для уточнення облікових даних) [1]. Статті 335, 336, 336¹, 336², 337 Кримінального кодексу (далі – КК) України – це кримінально протиправні ухилення від виконання військового обов'язку. Органи правопорядку активізували роботу з притягнення до відповідальності за вказані порушення, що призвело до зростання справ за цими статтями КУпАП і КК України [2].

Основна проблема полягає в дисбалансі відповідальності: чинне законодавство, здебільшого, фокусується на відповідальності громадян за порушення правил військового обліку та мобілізації. Однак, порушення у мобілізаційному процесі в особливий період є двосторонніми: вони виникають як з боку громадян, так і з боку працівників ТЦК і СП,

а інколи й поліції. Цей дисбаланс та порушення з боку представників влади провокують конфлікти між громадянами та працівниками ТЦК і СП і правоохоронними органами, що призводить до значного суспільного обурення.

Держава повинна забезпечити проведення мобілізаційних заходів згідно з принципами верховенства права. Це вимагає: 1) дотримання прав як громадян, так і службовців ТЦК; 2) встановлення чіткої та справедливої відповідальності за порушення законодавства для обох сторін; 3) у випадку порушень з боку правоохоронних органів та працівників ТЦК та СП, застосування норм статті 365 КК України. Тому метою цієї роботи є комплексний аналіз чинного законодавства, статистичних даних та судової практики щодо застосування: статті 210 КУпАП, статей 336, 337 і 365 КК України. А також на основі цього аналізу – розроблення конкретних пропозицій для вдосконалення правозастосування.

Відповідно до статті 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Стаття 210 КУпАП передбачає штраф за порушення, які включають: несвоєчасну постановку на військовий облік, неявку до ТЦК і СП за повісткою для оновлення даних, ненадання військово-облікових документів [1]. Стаття 336 КК України стосується умисного невиконання обов'язку з'явитися до ТЦК і СП після отримання повістки, за умови, що особа вже пройшла ВЛК і визнана придатною до військової служби. Стаття 337 КК України встановлює покарання за ухилення від військового обліку або від навчальних (спеціальних) зборів [2].

Об'єктом правопорушення у цій сфері є суспільні відносини, що забезпечують належне функціонування держави й її Збройних Сил (ЗСУ) в умовах особливого періоду або воєнного стану.

Дії, які порушують встановлений порядок, становлять суспільну небезпеку в період воєнного стану, оскільки підривають обороноздатність країни. Це вимагає врегулювання балансу між правами та обов'язками громадян і працівників ТЦК і СП (територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки) та відповідальністю за порушення законодавства про мобілізацію. Основна правова проблема при цьому полягає у чіткому розмежуванні двох видів правопорушень: 1) порушення правил військового обліку (наприклад, неявка для оновлення даних) – ст. 210, 210¹ КУпАП; 2) кримінальне правопорушення – ухилення від мобілізації (зазвичай, неявка за бойовою повісткою або після проходження ВЛК) – ст. 336 КК України.

Законодавство не завжди чітко визначає момент, коли адміністративне порушення переходить у кримінальний протиправний делікт.

Суб'єктивність оцінювання Відсутність вичерпного переліку поважних причин для неявки до ТЦК і СП залишає простір для суб'єктивної оцінки з боку працівників ТЦК і судів. Відсутність єдиного та чіткого порядку вручення повісток (наприклад, вручення на вулиці) створює спори щодо законності самої процедури, що прямо впливає на кваліфікацію порушення. Недостатнє розуміння громадянами своїх прав і обов'язків під час мобілізації часто призводить до порушень, скоєних через незнання, що ускладнює належну кваліфікацію їхніх дій.

Основна проблема полягає у перевищенні повноважень співробітниками ТЦК і СП. Йдеться про неправомірне застосування сили, незаконне затримання громадян, а також проникнення на приватну територію без законних підстав. Додаткові труднощі виникають під час взаємодії ТЦК з поліцією при затриманні та доставленні військово-зобов'язаних, що нерідко призводить до порушень прав людини. Серйозним викликом є притягнення посадових осіб ТЦК до відповідальності за неправомірні дії. Часто такі порушення кваліфікуються лише як дисциплінарні, а не як кримінальні, що ускладнює належне покарання.

Актуалізація вищезначених проблем підтверджується значним зростанням кількості звернень до омбудсмена від громадян щодо порушення їхніх прав співробітниками ТЦК: січень-жовтень 2025 року – майже 5 тисяч звернень; весь 2024 рік – понад 3,4 тисячі скарг; 2023 рік – понад 500 звернень; 2022 рік – лише 18 звернень. За даними Офісу Генерального прокурора, з січня 2022 по вересень 2025 року зареєстровано понад 19 тисяч кримінальних проваджень за ухилення від мобілізації. Однак, кількість вироків у цих справах є значно меншою. Станом на листопад 2025 року порушено близько 47 тисяч адміністративних справ за порушення правил військового обліку, причому третина з них уже розглянута та закрита [3].

У судовій практиці простежується тенденція до захисту прав громадян, зокрема через застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Показовим є Рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 березня 2025 року (справа № 946/823/25), який наголосив: справи про адміністративні правопорушення (як, наприклад, за ст. 210 КУпАП) розглядаються як кримінальні з метою застосування Конвенції. Внаслідок дії принципу презумпції невинуватості всі сумніви у винності особи тлумачаться на її користь (далі – недоведена вина прирівнюється до доведеної невинуватості). Рішення суб'єкта владних повноважень має бути законним і обґрунтованим і не може базуватися на припущеннях. На підставі відсутності достатніх доказів, суд визнав протиправною та скасував постанову про адміністративне правопорушення у цій справі [5].

Верховний Суд чітко орієнтує суди на необхідність призначення реального покарання у справах, кваліфікованих за ст. 336 КК України (ухилення від призову на військову службу під час мобілізації). Цю позицію було, зокрема, висловлено у постанові від 15 листопада 2023 року у справі № 641/1067/23 [5]. Суд першої інстанції засудив чоловіка до 3 років позбавлення волі, але звільнив його від відбування покарання з іспитовим строком на 2 роки. Апеляційний суд скасував іспитовий строк і призначив реальне позбавлення волі. Верховний Суд погодився з позицією апеляційного суду, підтверджуючи курс на призначення реальних строків за ухилення від мобілізації.

Разом із тим, кожен випадок правопорушення, пов'язаного з мобілізацією, є індивідуальним. Через це суди приймають різні рішення в адміністративних та кримінальних провадженнях, оскільки враховують: 1) конкретні обставини справи; 2) доказову базу; 3) інші аспекти, що могли призвести до вчинення правопорушення.

Наразі щоденно зростає кількість повідомлень про можливі порушення з боку співробітників ТЦК і СП. Серед таких інцидентів, які викликають суспільний резонанс: 1) незаконне затримання та примусове доставлення громадян до ТЦК (фактичне викрадення особи); 2) вилучення засобів зв'язку у затриманих осіб; 3) примусове проходження ВЛК. У соціальних мережах активно поширюються відеодокази, на яких видно, як працівники ТЦК та СП застосовують фізичну силу та завдають тілесних ушкоджень під час мобілізаційних заходів. Такі дії не лише можуть розцінюватися як перевищення службових повноважень, але й становлять пряме порушення конституційних прав людини. Забезпечення верховенства права в контексті мобілізаційних заходів під час дії правового режиму воєнного стану вимагає врівноваження правового статусу громадян і службових осіб ТЦК і СП (прав, обов'язків, відповідальності).

Як відповідь на цю потребу, Верховна Рада України схвалила за основу законопроект (від 12 березня 2025 року), спрямований на посилення відповідальності керівництва ТЦК і ВЛК за порушення законодавства про оборону та мобілізацію. Цей документ ініціює запровадження кримінальної відповідальності за: 1) порушення порядку медичного огляду для визначення придатності за станом здоров'я до військової служби (ст. 337¹ КК України); 2) порушення військовою службовою особою порядку призову (прийняття) громадян на військову службу (ст. 426² КК України). Крім того, пропонується розширити перелік суб'єктів корупційного кримінального правопорушення (передбаченого ст. 368⁵ ККУ), включивши до нього голів, заступників, членів та секретарів позаштатних постійно діючих військово-лікарських або лікарсько-льотних комісій [6].

Таким чином, імплементація згаданого законопроекту має потенціал для підвищення дисципліни серед уповноважених осіб, гарантування конституційних прав громадян під час мобілізації та формування дієвого правового інструменту для оперативного реагування на факти порушень з боку ТЦК і ВЛК.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 01.10.996 р. №8073¹-X URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n2428> (дата звернення: 01.12.2025).

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3095> (дата звернення: 01.12.2025).

3. Судово-юридична газета. URL: ud.ua/uk/news/ukraine/345493-v-ukraine-bolee-19-tysyach-ugolovnykh-proizvodstv-za-uklonenie-ot-mobilizatsii-prigovorov-v-razy-menshe (дата звернення: 01.12.2025).

4. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 березня 2025 р. у справі № 946/823/25 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125792995> (дата звернення: 01.12.2025).

5. Постанова Верховного суду від 15 листопада 2023 року у справі № 641/1067/23. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/115031338> (дата звернення: 01.12.2025).

6. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені керівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, головами та членами військово-лікарських комісій». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/259752.html> (дата звернення: 01.12.2025).